

Մ Ա Ս Ի Ս Ը

(Աւանդութիւն)

I

Մռայլ ու անհամբոյր է Մասիս սարը: Կատարը
յաւէրժական ձիւնի հաստ շերտով ծածկուած, գարե-
րից ի վեր ծաղրում է արևի անզօր ջերմութիւնը: Յա-
ւիտենական ձմեռն է իշխում այնտեղ, որ իր սառցէ գրա-
հով անդադար յետ է մղում արևի շողերը և այդ ժա-
մանակ ասես ժպտում է վեհութեամբ երկնքի լուսա-
տուի անմիտ յամառութեան վրայ, որ անհուն ժամա-
նակներից ի վեր իր փորձերի անզօրութիւնը տեսնելով
հանդերձ տակաւին շարունակում է իր շիկացած նետե-
րէն ուղղել դէպի մռայլ ծերունու ալեգարդ գլուխը:
Նա փորձում է խորտակել ալեօր հսկայի կատարին իշ-
խող ձմրան թագաւորութիւնը, ձիւներից կազմել ջրի
հեղեղներ և վայր գլորել նրա ժայռոտ այլանդակ կո-
ղերից դէպի ներքև, ուր ձգուած են ջրի կարօտ դաշ-
տավայրերը:

Ի զհր. Մասիսն ասես ուխտել է իր խրոխտ կա-
տարն անմատչելի պահել: Ամառային կիզիչ շոքերին ան-
գամ արևի ամենաբուռն ջանքերը հաղիւ են կարողանում
ձեան հաստ շերտի ստորին փէշերը փոքր ինչ քամել,
կարկաչուն, աննշան վտակներ կազմել դէպի վայր գլո-
րելու համար: Բայց ագահ, յամառ ծերունին անմիջա-
պէս այն էլ է խափանում. նա ներս է ծծում այդ ջրե-

ընն իր անյատակ անդունդների մէջ և կրկին ժպտում արևի երեսին, կրկին ծաղրում նրա թուլութիւնը:

Սակայն կռիւը վերջ չէ առնում այդքանով. որքան հզօր է ալեգարդ. Մասիսը, նոյնքան էլ յամառ է արեգակը: Սա առժամանակ կուլ է տալիս իր անարգանքը շարժւում է դէպի առաջ և միջօրէին իր բոլոր կատաղութիւնը թափում է Մասսի մերկ կրծքի, կողերի, ոտների վրայ և այրում, խանձում է ամեն ինչ: Ժայռերը ճարճատում են սարսափելի տաքից, գետինը մրկւում, թրձւում է և ճաքճաքում: Ժլած խոտերն ու ծաղիկները խանձւում են ու փշրւում: Կենդանութիւնը մեռնում է կամ խոյս տալիս սարսափով, ուշացած բզէզները կոտորւում են: Լսւում է նրանց միակերպ տաղտկալի բըզզոցը: Քաշւում են նաև վայրի գաղանները, մնում են միայն ահագին, թունաւոր օձերը, որոնք շտապով ծածկւում են ժայռերի տակ, որքան կարելի է խոր. ողջ ցերեկը հեռւում են այնտեղ, գալարւում են տօթից ու ծարաւից, իսկ գիշերները դուրս են թափւում խմբւորով, տափակ, զգուշի գլուխները վեր ցցում: Կարծես նզովում են արևն ու իր ջերմութիւնը և լիզում են գիշերային ցողով խոնաւած չոր խոտերի ցողունները: Թիթեռնիկը չէ համարձակւում Մասսի կրծքին ծաղկի հիւթ փնտրել, թռչունը չէ շինում այնտեղ իր բոյնը, հովիւը չէ բշտում այնտեղ իր հօտը, արօրն ու դուրթանը չեն գալիս պատառելու նրա տոչորուած կուրծքը: Ժայռեր լուռ ու մռայլ, ինչպէս խոհերով պաշարուած գլուխներ, և օձեր մեծ, կատաղի օձեր. թոյն և ամայնութիւն, ահա թէ ինչ է բաժին մնում Մասսին:

Դարեր են գլորւում դարերի ետեւից և երկու հաւառակորդների կռիւը շարունակւում է անընդհատ: Մասիսը վաղուց է որ պատմութիւն չունի, տիեզերական օրէնքները նրա ճակատին սառել, մնացել են անշարժ, ժամանակից դուրս:

Այսպէս չէ սակայն Մասսի ներսը: Կատարից վայր հոսող վտակները կորչում են նրա հսկայական փորի մէջ:

Դրսի աշխարհի բանքերն են լինեն կարծես, որոնք գնում են անդունդներում բազմած հսկաներին իրանց տեսած ու լսածները պատմելու: Եւ այդ ժամին անդունդները ազմկում, որոտում են խուլ, հսկայական դրնդիւնով, երկիրը դողում է ինչպէս ուռի տերեւ: Լեռան այրերը ձայնակցում են ներսից հնչուող այդ որոտմունքին, նրանք էլ են թնդում հազար ու մի ձայներով, կարծես դեւերի երկու ահագին բանակներ զարկում են իրար: Ի՞նչ է կատարւում այդ լեռան ներսում, այդ ի՞նչ անհասկանալի կեանք է, որով ապրում է դարաւոր հսկան. հին աստուածներն են արդեօք հաւաքուած այնտեղ և իրանց անզօր զայրոյթը յայտնում այն բոլորի համար, ինչ որ կատարւում է աշխարհում, որտեղից իրանք հալածուած են ընդմիշտ, թէ՞ դժոխքն է այնտեղ, ուր դեւերը իրանց պետերի հետ խորհրդի նստած, ցնծում են: Միայն ուրախ կարկաչով դէպի անդունդները վազող վտակներն իրար գրկած դուրս են ժայթքում: Մասսի ստորոտից, բայց սեւացած, մռայլ, դանդաղ ու ծեծուած, առանց ազմուկի, լուռ ինչպէս սգաւոր, կամ ինչպէս գերեզմանից հրաշքով դուրս եկած մեռել: Ալիքները էլ քնքշութեամբ չեն փարում իրար, նրանք էլ սիրով չեն շոյում իրանց ափերը, չեն կարկաչում, այլ մեղմիւ փսփսում են ինչպէս դաւադիրներ, կամ ինչպէս զարհուրելի գաղտնիքի գիտակ անձեր: Նրանք շտապում են խոյս տալ արեւի լոյսից, շտապում են ձգել իրանց Մայր Արաքսի գիրկը: Ի՞նչ են տեսել այդ վտակները սև անդունդներում, ինչո՞ւ են սեւանում լոյս աշխարհ գալով, այդ դժուար է իմանալ: Բայց հին դարերից մարդիկ սովորել են Սև-Ջուր կոչել Մասսի փոքից դուրս ժայթող այդ տարօրինակ գետակը:

Երբ և իցէ Սև-Ջուրը հոսել է վճիտ ալիքներով. Մասսի կուրծքն արդեօք մի ժամանակ ծածկուած եղել է թաւ կանաչներով ու բուրաւէտ ծաղիկներով. օձերից դուրս ուրիշ կենդանիներ երբ և իցէ բնակուած ինն փնտրել են այնտեղ: Լուռ ու անխօս են հսկայ

ժայռերը, չար օձերը աւանդութիւն չունեն, Սե-Ջուրը հազիւ փսփսում է՝ իր սե ալիքները եղէգներին քսելով. այրերում հնչուող յարատե աղմուկը անհասկանալի է մահականացուններին: Բայց մի հին, շատ հին աւանդութիւն ծեր գլուխների մէջ ապրելով կտակուել է սերունդից սերունդ, խուսափել է ժամանակի՝ այդ լուռ հընձուորի աւերիչ ոյժից և եկել հասել է մինչև մեր օրերը:

II

Ալեւոր հսկան միշտ այդպէս մռայլ ու ամայի չէ եղել, ասում է այդ աւանդութիւնը: Շատ հին ժամանակում, որի պատմութիւնը անցեալի խաւար ծոցի մէջ կորել, անյայտացել է, խիտ անտառները ծածկում էին Մասսի կուրծքն ու փէշերը, որսի կենդանիները վխտում էին այնտեղ: Հազարաւոր վտակներ վերից վայր էին գլորում իրանց ակնակիտ ջրերը, ոռոգելով լայնածաւալ, հարուստ դարատափերը, կենդանութիւնը չէր փախչում այնտեղից, ամեն կողմ ձայն, ամեն կողմ աղմուկ, կեանք, թռչունների երգ, ջրերի խոխոջիւն, հօտերի բառաչ, հովուի սրնգի քաղցր ելեջեր, հնձուորի երգ, հօտաղների պար անպակաս էին այնտեղ: Սե-Ջուրը չէր հոսում այդպէս մռայլ ու պղտոր. նա թաւալում էր ակնակիտ ջրեր և կարկաչում էր կանաչազարդ ափերի մէջ. այդ ժամանակ նա Սե կոչուելու տեղ Սպիտակ-Ջուր էր կոչւում:

Այդ մոռացուած ժամանակում մի ծեր նահապետ էր իշխում այնտեղ իր բազմամարդ ընտանիքով, որ անբաւ հարստութիւն ունէր, անհամար հօտեր, ընդարձակածաւալ արտեր, այգիներ, աշխարհի ամենատեսակ բարիքներ: Ութ որդիները և բազմաթիւ թոռները անդադար աշխատում էին և նրանց աղնիւ ճիգերի արդիւնք էր այդ ահագին հարստութիւնը, որ վայելում էր նահապետի ընտանիքը: Այրիի արտասուքի, որբերի հա-

ռաչանքի, խեղճերի անէծքի գինը երբէք չէր խառնուել նրանց արգար վաստակին: Երջանկութեան և արդարութեան այդ յարկի տակ ամենքն ապրում էին առաքինի կեանքով և երկինքը օրհնում էր այդ օջախը: Առաքինութիւնն այդ ընտանիքի կրօնն էր ու նրա գերագոյն մարմնացումը՝ համայն տիեզերքը: Տիեզերական օրհնքների սքանչելի ներդաշնակութեան մէջ փնտրում էին նրանք անսահման և անսկիզբ նիւթի հրաշագործ, ամենազօր Ոգին: Սպիտակութիւնն էր ծառայում իբրեւ առաքինութեան էմբլեմա երկրի վրայ. դա նշան էր մաքրութեան, սրբութեան: Առաքինութիւնն ու սրբութիւնը այդ ընտանիքի համար մարմնանում էին այն ձիւնի պէս սպիտակ թռչունների մէջ, որոնցով լիքն էին Մասսի անտառներն ու ձորերը: Կոյսերի բարբն այնքան մաքուր, ճերմակ պիտի լինէր, որպէս այդ թռչունների ձիւնափայլ թևերը, երիտասարդների հոգին նոյնքան անբիծ, նոյնքան պարզ, պայծառ պիտի լինէր, որպէս այդ թռչունների անմեղութիւնը:

Տարիներ էին սահում տարիների ետևից և ծեր նահապետի ընտանիքն ապրում էր առաքինի կեանքով, բարօրութեան և երջանկութեան մէջ: Ծերմակ թռչուններն իրանց յարատեւ ուրախ ճռուողիւնով քաջալերում էին մարդկանց այդ ընթացքը և ասեւ ուրախ էին, որ բախտաւորութիւնը իշխում է իրանց շուրջը: Սուրբ էին համարում այդ թռչունները. ոչ ոք նրանց չէր դիպչում, ոչ մի մանուկի ձեռքից անգամ փոքրիկ խիճ չէր ուղղում դէպի առաքինութեան այդ մարմնացումները, նրանց խնայում, նրանց սիրում էին. կարծես ընտանի թռչուններ լինէին, մարդկանցից այլ ևս չէին փախչում:

Բայց ինչ կայ երկնքի տակ կայուն և անփոփոխ չին իմաստասէրն իրաւամբ է նկատել, թէ աստուածներն սկզբում կամեցան չարն ու բարին, բախտն ու երջանկութիւնը իրար խառնել, միացնել և մի հատիկ երևոյթ դարձնել, բայց այդ անկարելի եղաւ. այն ժամանակ նրանք կապեցին իրար այդ երկու հակադիր երե-

ւոյթները այնպէս, որ մէկը միշտ հետեւի միւսին անխափան և իրար ոչնչով չը նմանող այդ ճակատագիրներ տնօրինող քոյրերին անուանեցին բախտ: Այն ժամանակից աշխարհում չարն ու բարին յաջորդում են իրար և մարդկային կարողութիւնից վեր է նրանց ընթացքին սւղղութիւն տալ կամ արդեւք լինել մէկն ու մէկին:

Այսպէս նահապետական ընտանիքի երջանկութեան կողքին յանկարծ անսպասելի կերպով տնկուեց Չարիքը: Մասսի պրերուում բուն դրեց մի աւազակային ցեղ և իր սարսափը սփռեց ամեն կողմ: Ձէնքի, ոյժի և արեան ծարաւի մի բանակ էր այդ: Իրաւունքն ու արդարութիւնը նրանց անհասկանալի էր, թուութիւնը՝ ամօթ, խեղճութիւնը՝ արատ, աղաչանքը՝ գթութեան փոխարէն վայրենի քրքիչ էր բարձրացնում: Տիեզերական Մեծ Ոգու ոյժը նրանք համարում էին խեղճերին ու թոյլերին մխիթարող հէքիաթներ. ոճիրը քաղաքացիական պարտքերի շարքն էր անցել և փառաբանւում էր:

Դաշտավայրի վրայ, Մասսի ստորոտներում իրաւունք չը մնաց, որ ոտնակոխ չը լինէր, սրբութիւն չը մնաց, որ չանարգուէր, մարդիկ խմբերով գաղթում էին անհիւրընկալ դարձած այդ երկրից: Չարը յաղթանակում էր, չարը իշխում էր:

Ծերունի նահապետն օր օրի վրայ լսում էր, թէ ինչ ահաւոր անցքեր են կատարւում իր շուրջը և մնացել էր զարմացած, որ աշխարհում կան մարդիկ, որոնք գազաններից ոչնչով չեն զանազանւում: Իր անմեղութեան մէջ նա մինչև այժմ կարծում էր, թէ աշխարհում ամենքն առաքինի են իր ընտանիքի պէս, թէ ամենքի հոգին և գործերը այն չքնաղ թուշունների ճերմակ ձիւնանման թևերի մաքրութիւնն ունեն: Առաքինութիւնը նրան թւում էր այնքան հեշտ, այնքան հասկանալի մի պարտականութիւն, որ զարմանում էր մարդկանց չարութեան վրայ, զարմանում էր որ մարդիկ բարի չեն: Չարիքի բացատրութիւնը նա ընութեան մէջ գտնել էր կարողանում: Ընութեան երեւոյթների միայն ներդաշ-

նակութիւնն էր տեսնում և այդ ներդաշնակութիւնից բաղում սէր դէպի ամենքը. ում է զրկում ընտելիւնը. որ արարածը կարող է գանգատուել նրանից: Ո՛ւր է կռիւը, ուր է չարը. ինչո՞ւ ուրեմն միայն մարդը չար պիտի լինի,—մտածում էր ծերունին և այդ ծանրակշիռ հարցերին ոչ մի պատասխան գտնել չէր կարողանում: Եւ չարիքը շարունակւում էր:

Մի երեկոյ խաշնարած որդիները հօտերը տուն բերին տխուր ու տրտում, համարեան արտասուելով: Աւաղակները բշել տարել էին հօտի մի մեծ բաժինը: Հայրն առանց հարցնելու հասկացաւ բոլորը և լուռ կացաւ. քիչ յետոյ գլուխը բարձրացրեց և ասաց որդիներին.

—Տարա՛ն. փոյթ չէ, որդիք, մի՛ վհատուիլ, թող տանեն. այնուամենայնիւ ձեր ընթացքը թող չը փոխուի. միք մոռանալ առաքինութիւնը և նրա շաւղով ընթացէ՛ք: Եթէ նորից պահանջեն, տուէք առանց կռուի:

—Հայր, ասաց որդիներից մէկը, բայց այդպէս չէ մտածում մեր մեծ եղբայրը: Երբ չարերը մօտեցան, նա մեզ հրաւիրում էր կռուել, դիմադրել, և թոյլ չը տալ որ ոչխարները տանեն: Երբ մենք ականջ չարինք, նա ուզում էր մենակ կռուի բռնուել և մենք հազիւ հազ կարողացանք նրա զայրոյթն ու կատաղութիւնը զսպել այսօր:

Հայրը յանդիմանական հայեացք ուղղեց դէպի մեծ որդին: Նա մի գեղեցիկ տղամարդ էր, հուժկու, ջլոտ մարմնակազմով, կորովի դէմքով, կենդանի աչքերով, որոնք այդ ժամին պատած էին տխրութեան մըռայլ քողով:

—Մի՛թէ ճշմարիտ է, որդի. երբ և ո՞վ սովորեցրեց բեզ չարին հակառակ կենալ:

Որդին հեզութեամբ լսեց հօր ասածը, բայց ճակատի կնճիռները չը բացուեցին, դէմքի թախիժը չը հեռացաւ:

—Հայր, ասաց նա,—քո ցոյց տուած առաքինու-

Թեան ճանապարհից ես երբէք չեմ գուրս եկել. քո իւրաքանչիւր խօսքը սուրբ է ինձ համար, միայն թէ ես առաքինութիւնը մինչև այսօր այլ կերպ եմ հասակացել, բնութեան գրգռում ուրիշ մտքեր եմ կարդացել: Հայր, էլ դժուար է ինձ այսքան տարույց յետոյ հակառակը սովորել: Որ ուրիշի ունեցածը, սեփականութիւնը մենք չը պիտի յիշատակենք, որ թշուառութիւնը զուր չը պիտի թակի մեր գուռը, այս առաքինութիւն է Բայց երբ անօրէն մարդիկ գալիս են մեր արդար վաստակի արդիւնքը մեզանից խլելու, մեր օջախն անարգելու, և մենք նայում ենք անտարբեր, ես այս առաքինութիւն չեմ համարում:

—Ուրեմն կռիւն ու արիւնահեղութիւնն է առաքինութիւն:

—Մինչև այսօր, երբ մենք միայն բարիք ենք արել, մենք առաքինի ենք եղել, բայց եթէ այսօր մենք թոյլ տանք որ չարերն անպատիժ տանեն մեր հօտերը, մեր առաքինութիւնը կիսատ, անկատար կը լինի:

—Այդ առաքինութիւնն ինձ հարկաւոր չէ:

—Դժբախտ է այն որդին, որ ստիպուած է իր հօր կամբին հակառակ ընթանալ, բայց թող երկինքը դատէ:

—Երկինքը միշտ խօսել է հայրերի բերանով. վաղ նրանց, որ չեն լսի ծեր չրթունքներից լսուող խորհրդին: Եթէ քո առաքինութիւնն այդքան տարբեր է քո հօր և քո ընտանիքի, քո պապերի առաքինութիւնից, այս արդարութեան յարկի տակ դու այլ ևս տեղ չունես: Լաւ է քեզ չունենամ, բան թէ այս բոլորին: Գնա՛ այդ նոր առաքինութեան դասերը քարոզիր ուրիշներին, իսկ ես իմ վիշտը կը յանձնեմ Մեծ-Ողուն:

Լաց ու կոծը բարձրացաւ տանը. առաջին անգամն էր որ այս յարկի տակ այսչափ ծանր խօսքեր էին լսուում, առաջին անգամն էր որ այս ընտանիքի մի անգամը ըմբոստանում էր իր նահապետի դէմ:

Եւ որդին գնաց, տանելով իր հետ իր կինն ու դասկը:

III

Օրեր և ամիսներ անցան: Եւ ամեն մի օր բերում էր իր հետ նոր և աւելի ծանր փորձութիւններ: Ծեր նահապետի խաշներն առաջուայ պէս դաշտ էին գնում որդիների հսկողութեամբ, բայց իւրաքանչիւր երեկոյ նուազած էին վերադառնում: Արտերը ցանում, խնամում էին, բայց մեծամասնութիւնը հունձի չը հասած ձիերի ոտների տակ կոխան էր լինում: Աւազակներն օր աւուր աւելի անպատկառ էին դառնում: սակայն ծեր նահապետը շարունակում էր խրատել իր որդիներին, որ խաղաղ և առաքինի մնան: «Մեր աշխատանքի, մեր ստացուածքի մի մասից զրկուելով՝ մենք չենք մահանայ, կրկնում էր նա յաճախ, բայց առանց առաքինութեան կեանքը մահ է. Մեծ-Ոգին կ'օգնի մեզ»:

Դարձեալ անցան ամիսներ ու տարիներ: Նիւթական զրկանքին յաջորդեց բարոյականը. կամաց-կամաց ծերունու որդիները դարձան մի տեսակ սարուկներ, աւազակների համար ձրի աշխատողներ: Այդ բաւական չէ, օրհնուած ընտանիքի դռանը յայտնուեց աղքատութիւնը: Վերջապէս երկինքն էլ կարծես զինուեց ծերունու դէմ: Մինչև այդ ժամանակ անյայտ, անծանօթ միջատներ յանկարծ լոյս ընկան անհամար բազմութեամբ: Նրանք ծածկեցին ողջ շրջակայքը և սկսեցին ագահութեամբ ոչնչացնել ցորենի արտերը: Մի արտ ոչնչացնուեց յետոյ նրանք խմբերով թռչում էին դէպի յաջորդը և իսկոյն առաջինի վիճակին վերածում նրան: Մահը և այն սովի մահը անխուսափելի էր երևում ծերի ընտանիքի համար: Առաքինութիւնն անգօր էր փրկելու նրան: Եւ ծերունին մնացել էր ապշած, նա նայում էր հընձուելու մօտ արտերի մէկիկ-մէկիկ ոչնչանալուն, նայում էր այդ զարմանալի միջատներին, և չը գիտէր ո՛ր փրկութիւն օգնութիւն: Իրանից վեր անտառների ծառերի վրայ թառած սպիտակ թռչունները նոյնպէս դիտում

էին այդ տխուր տեսարանը և չէին ճշուողում: Նրանք էլ ասես տխուր էին, առաքինութիւնը սգում էր կարծես: Եւ ծերունին նայում էր մերթ միջատներին, մերթ արտերին և մերթ այս թռչուններին:

Անցան ժամեր: Յանկարծ թռչունները միաժամանակ և միաձայն մի տարօրինակ ճիչ արձակեցին և բոլորը միասին թռան դէպի ցած, դէպի հարթավայրը, ուր ձգուած էին արտերը:

Ծերունին դիտում էր: Եւ նրա աչքերին ներկայացաւ մի զարմանալի տեսարան: Առաքինութեան թռչունները հասան միջատներին և սկսեցին կատաղի կերպով կոտորել նրանց: Անողորմ ջարդը երկար տևեց, թռչունների նորանոր խմբեր հասան կռուի տեղը և կոտորածը կրկին և կրկին նորոգուեց. դաշտերը ողջ ծածկուեցին միջատների դիակներով և երեկոյեան մօտ արտերի մնացորդը փրկուած էր՝ միջատների իսպառ ոչնչանալովը:

Յոգնած, ուժասպառ թռչունները յետ եկան դէպի Մասսի անտառներն ու ժայռերը, կտուցները քսեցին ծառերի ճիւղերին և ուրախ ճռուողիւնով լցրին շրջակայքը. կարծես նրանք էլ տխուր չէին:

Ծերունին տեսաւ այս բոլորը և խոր մտածմունքների մէջ ընկղմուեց: Սա ինչ տարօրինակ երևոյթ էր. անբան թռչունները կուռում էին, առաքինութեան նշան համարուող այդ անմեղ թռչունները կոտորած արին, ասել է թէ հէնց ինքը առաքինութիւնը կուռեց և փրկեց նրա ընտանիքը: Սա նոր բան էր: Ծերունին նստեց մի քարի վրայ և երկնք, երկնք մտածում էր: Նա յիշեց իր օրդու խօսքերը: Միթէ նա իրաւունք ունէր և ինքը անարգար տեղը տուն ու տեղից հալածական արեց իր հարազատ զաւակին: Այս միտքը ծերունու սիրտը պատեց անհնարին ցաւով: Քանի՜ բանի դարուն էր բոլորել նրա գլխով, բայց նա մինչև այժմ այսպիսի ծանր հոգեկան վիճակի մէջ չէր եղել:

Երկար մտածեց ծերը, բայց անկարող լինելով լու-

ծել այդ հանելուկը, նա դառնագին արտասուեց անզօրութեան, յուսահատութեան յուզիչ արտասուքներով, վշտացած ծերի արտասուքներով, որոնք այնքան դառնութիւն ունեն իրանց մէջ:

Առաջից անցնում էր մի ճանապարհորդ օտարական: Քայլուածքից երևում էր, որ նա շատ երկար է բայլել: Գաւազանը, որ նա բռնած ունէր իր ձեռքին, հին էր ու մաշուած ծայրով: Նա երիտասարդ էր, բայց երևում էր, որ շատ է ապրել, շատ չար ու բարի է տեսել աշխարհում, շատ է տանջուել, շատ ցաւեր կրել: Նա մոլորացկան չէր և ոչ էլ երգիչ, սրովհետեւ ոչ մաղախ ունէր և ոչ էլ սաղ: Թաւ ու դեղեցիկ մազերը իջնում էին մինչև ուսերը հարուստ խոպոպներով, անխնամ բայց փարթամ միտուքը ոլոր-մոլոր փռուած էր նրա լայն կրծքի վրայ, աչքերը խելացի էին և արտայայտիչ: Սրդեօք նրա դէմքի խորին տխրութիւնն էր պատճառ, թէ մի ուրիշ բան, միայն նրա ամբողջ դէմքը առնացի կորովի հետ միասին մի ինչ-որ գրաւիչ, ինչ-որ վեհ արտայայտութիւն ունէր:

Օտարականը տեսնելով արտասուող ծերունուն, կանգ առաւ և հառաչելով ասաց.

—Դարձեալ արցունք, ախ, երբ վերջ կ'առնի արտասուքն աշխարհից, երբ հանգիստ կ'առնի իմ տանջուած մարմինը, և երբ քո ստուերը կը դադարի թափառելուց, հայր, և դու խաղաղ կը քնես քո յաւիտենական բնակարանում:

Ձարմացած ծերունին բարձրացրեց գլուխը և ուշադրութեամբ նայեց անցորդին:

—Ո՞վ ես դու, ասաց, ո՞վ օտարական, և ինչո՞ւ ես հառաչում իմ արցունքի համար:

—Ես հառաչում եմ, որովհետեւ աշխարհում չը կայ մի կաթիլ արցունք, որ իմը չը լինի:

—Եւ ո՞վ է քեզ տուել այդքան արտասուք, ո՞վ է, որ հզօր ձեռքով կապել է քո բախտը աշխարհի արցունքի հետ:

— Իմ հօր անէծքը, որ օր ու գիշեր ինձ հալածում է, մղում է ինձ երկրից երկիր և ամեն տեղ բաժին հանում ինձ միայն արտասուք։ Լսիր, ծերունի, դադարիր լալուց, պատմիր ինձ քո գլխի անցքը, ձվ գիտէ, գուցէ կարողանամ օգնել քեզ։ Ես մի թշուառ մարդ եմ, թափառական և անտուն, չունեմ նոյն իսկ գլուխ դնելու տեղ, բայց իմ անվերջ ճանապարհի վրայ ես տեղ-տեղ բախտաւորութիւն եմ թողել ինձանից յետոյ։

Ծերը դադարեց լալուց, պատմեց անցորդին իր թշուառութիւնը, պատմեց աւազակների մասին, պատմեց այդ օրն իր տեսած տարօրինակ կռուի մասին։ Օտարականը լսեց ուշադրութեամբ և վերջում ասաց.

— Հիւր ընդունիր ինձ մի առ ժամանակ քո յարկի տակ։

Ծերունին նրան սիրով առաջնորդեց դէպի տուն։ Դարձեալ օրեր և չաբաթներ անցան։ Ծեր նահապետի տան տեսքը վերափոխուեց շնորհիւ օտարականի իմաստուն խորհուրդներին։ Նա սովորեցրեց խաշնարածներին դէմ դնել աւազակների յարձակմանը, չը տալ սեփական բարիքը, գլուխ չը ծռել չարիքի առաջ։ Ծերունին այլ ևս դէմ չէր այդ միջոցներին, թռչունների օրինակը և օտարականի պատմութիւնները նրան համոզել էին։

Ամեն առաւօտ օտարականը ծերի որդիների հետ միասին դուրս էր տանում հօտն արածացնելու և երեկոյեան բերում անփնատ։ Օր չէր անցնում, որ դաշտում կռիւ տեղի չունենար, բայց հովիւները ամեն անգամ հալածում էին աւազակներին։

Հասաւ նաև հնձի ժամանակը։ Արտերը լեռան փշշերի վրայ էին փռուած։ Գիշերները ամեն մէկը մի արտի պահպանութիւնն էր յանձն առնում, մինչև որ կարողանան բոլոր գէղերը տուն բերել։ Ամեն մի պահապան մի մեծ խարոյկ էր պատրաստում իր արտի կողքին և վտանգի բոլէին կրակ էր տալիս։ Միւսները չորս կողմից օգնութեան էին հասնում և հալածում աւազակ-

ներին: Յուսահատուած էին աւազակները, նրանք այդ տարին ապրելու միջոցներ չունէին:

Նահապետի յարկի տակ այժմ երջանկութիւն էր թագաւորում: Հին, լաւ օրերը կրկին վրայ հասան, խաչները նորից բազմացան, շտեմարանները վերստին լցուցին, երկիւղն ու յուսահատութիւնը հալածուեց, վրայ հասաւ գործի, աշխատանքի և վայելքի շրջանը. մարդիկ աշխատում էին, կուռում էին և վայելում:

IV

Վերջապէս մի առաւօտ օտարականը ձեռք առաւ իր պանդխտութեան գաւազանը, և ասաց ծերունուն.

— Ես գնում եմ այսօր: Ծնորհակալ եմ քո հիւրասիրութեան համար. դու արտասում էիր, երբ մենք պատահեցինք, այժմ ուրախ են ամենքը քո յարկի տակ: Քո որդիքն այսուհետեւ առանց ինձ կարող են ապրել. ես նրանց ուսուցի աշխարհի իմաստութիւնը: Այժմ գընում եմ շարունակելու իմ գործը, գնում եմ սրբելու ուրիշ նոր արցունքներ, ամփրելու ուրիշ ցաւեր: Մնաս բարով:

— Ո՛հ, ո՛չ, գաւակս պատասխանեց ծերունին, մի անիր այդ, վա՛ր դիր այդ պանդխտութեան գաւազանը և հանգիստ առ վերջապէս այս յարկի տակ: Մեր թըշուառութեան, մեր ցաւերի օրերի մէջ ընկեր եղար, մնա՛ վայելելու քո ջանքերի արդիւնքը. մնա՛ և եղիր իմ որդիներից մէկը:

Ժպտաց օտարականը. ուրախութեան մի փայլ անցաւ նրա գեղեցիկ դէմքի վրայով. քանի՜ տարի էր, որ նա չէր ժպտացել:

— Այս ի՛նչ եմ լսում, ողորմած երկինք, բացականչեց նա. մի՞թէ յիբաւի իմ տառապանքները վերջանում են այստեղ: Այս բանի տարի է որ թափառում եմ այսպէս արար-աշխարհում և այս ականջներս դեռ չէին լսել

այսպիսի սիրոյ և գթութեան խօսքերս Ոչ ոք չէ իմացել իմ գլխի անցքը, տաք սիրտ չեմ գտել երբէք՝ թափելու նրա առաջ իմ ծով ցաւերը. դու առաջինն ես, որ բաց արիր իմ լեզուն, և քո առաջ կը բանամ հոգւոյս վշտերը:

— Պատմիր, զաւակս. իմացիր, ո՛վ և լինիս, դու իմ զաւակն ես:

— Մնձ հալածում է իմ հօր անէծքը, այսպէս սկըսեց օտարականը: Մ, հօր անէծք. մի անիծիր ծերունի, երբէք մի անիծիր: Արիւնարբու չարագործն անգամ արժանի չէ հօր անէծքի: Ձը կայ աւելի մեծ ոճիր, քան թէ առաքինութեան հակառակ ընթանալը, բայց և չը կայ աւելի ահաւոր պատիժ, քան հօր չրթունքներից դուրս թռած անէծքը:

«Միակ որդին էի ես իմ հարուստ հօր. բարի էր նա և արդարասէր, առաքինի բայց և խստասիրտ: Անճարի արցունքն իր ձեռքով էր սրբում, վիրաւորի վէրքն իր ձեռքով կապում, հիւանդի չրթունքին իր ձեռքով մօտեցնում դարմանը: Բայց նոյն այդ հեզ, բարի մտրդը զարհուրելի էր չարագործների համար:

«Արդար զայրոյթի ժամերին բարի աչքերից շանթեր էր արձակում. ձայնը դառնում էր ամպերի որոտ: Անարգարութիւնը հալածուած էր մեր գիւղում և միայն հօրս անունը բաւական էր, որ չարագործութիւնը հեռու փախչէր մեր սահմաններից: Մարդիկ ապրում էին խաղաղ, երջանիկ, օրհնելով հօրս կեանքն ու յիշատակը, որի առաքինութեան պտուղները վայելում էին: Նա խրատում էր ինձ նոյն շաւղով ընթանալ. բարիք գործել և կռուել չարի դէմ: Որպէս զի լաւ տալաւորուէին իմ սրտում խրատները, քաջաւերում էր իր օրինակներով, տանում էր իր հետ ամեն տեղ, ուր հարկաւոր էր կռիւ մղել մի չար ոյժի դէմ:

«Մի տարի բուր ձմեռ էր: Ձիւնը թափւում էր հիւսերով. կատաղած քամին իր անճոռնի ոռնոցով սարսափ

էր ազգում: նոյն իսկ վայրի գաղանները սիրտ չէին ա-
նիլ դուրսը մնալ: Եւ այդ սարսափելի ժամին հայրս ինձ
ասաց.

— Վեր կաց, որդի, վեր կաց դուրս գնանք դէպի
մեր լեռների նեղ շաւիղները, անցնենք, նայենք մեր
վտանգաւոր ձորերը: Գիտե՞ս, չարիքն ընտրում է հեռա-
ւոր վայրեր և այսպիսի չար, անհամբոյր՝ եղանակ: Ու-
շացած ճամբորդը կարող է զոհ գնալ կատաղած բքին,
օտարականը ձիւնի ձեռքից կարող է մոլորուել, կորչել,
իր սև օրուայ համար դուրսը մնացող մէկը կարող է
գաղանների ճանկն ընկել: Ժամը չար է, սրան են սպա-
սում աւազակները ճանապարհների վրայ, գայլերը խըմ-
բով այսպիսի ժամին դուրս են թափւում իրանց օրձե-
րից, բնութեան արհաւիրքի հետ ամեն բան չըշակալ-
քում ահաւոր է դառնում: Մեր պարտքն է այսպիսի
ժամերին զգոյշ ու արթուն կենալ: Պէտք է գնալ, չըր-
ջել այնտեղ, ուր հոսում է արտասուքը, ուր հնչում է
օգնութեան աղաղակը:

«Ես սոսկացի. այս ձիւն ու ձմրանը, այս բուք ու
բորանին ինչպէս սիրտ անել, գիւղից դուրս գնալ: Բայց
գիտէի, որ հօրս ասածը՝ օրէնք է:

«Եւ մենք գնացինք:

«Թափւում էր ձիւնը, փչում էր քամին. հայրս շա-
րունակ առաջ էր գնում և ես հետևում էի նրան մին-
չև ծնդներս ձիւնի մէջ թաղուած: Ո՛չ մի ձայն չէր լըս-
ւում, բացի քամու կատաղի ոռնոցից: Ես դողում էի
ցրտից, դողում էի նաև երկիւղից. ես դեռ փոքր էի,
ես վախենում էի գայլերից, արջերից և աւազակներից,
բայց սիրտ չէի անում հօրս խնդրել վերադառնալ: Մի
քանի ձորեր թափառելուց յետոյ, նա յետ դարձաւ վեր-
ջապէս և սկսեց դէպի տուն քայլել: Հազիւ մի քանի
քայլ արած, յանկարծ մեր ալանջին մի մարդկային ա-
ղաղակ հասաւ, աղեխարշ, ցաւոտ աղաղակ, որ մերթ
հասնում էր մեզ քամու թափով և մերթ ընդհատուում,

Հայրս կանգ առաւ, նա պատրաստ էր յետ դառնալ և վազել դէպի այդ ձայնը, իսկ ես ոյժ չունէի այլևս քայլելու, պէտք էր մի ճար անել և տուն գնալ:

— Լսիր, որդի, ասաց նա ինձ. արդեօք դու էլ լըսում ես այդ սարսափելի ձայնը, դու լաւ կը լսես ինձանից:

— Հայր, պատասխանեցի, դա քամին է այդպէս հառաչում լեռներում, ուրիշ ձայն չը կայ:

«Նա հանգստացած միջանի քայլ արեց, բայց յանկարծ նորից քամու մոնչիւնի հետ լսուեց նոյն զարհուրելի ձայնը, այս անգամ աւելի բարձր, աւելի աղետալարչ:

— Դարձեալ. օ, այնտեղ, այն միւս ձայնակում մի սարսափելի բան է կատարւում: որդի, ականջ դիր, մարդու ձայն չէ այդ:

— Ձէ, հայր, չէ, բաղցած մի գայլի ունոց է այդ, որ դուրս է եկել, որս է փնտրում: Հայր, չարժուէնք շուտով, դուցէ շատ են գայլերը, և մենք կը վտանգուենք:

«Երևի իմ կեանքի համար վախեցաւ. սա առաջին անգամն էր, որ այսպիսի վտանգի էր ենթարկում. նա ինձ, ուրիշ շատ դէպքերում ես ընկերացել էի նրան, բայց երբէք այսպիսի սարսափելի ժամին նա ինձ դուրս չէր տարել: Իմ խօսքերի վրայ նա արագացրեց քայլերը դէպի տուն. Յանկարծ մէկ էլ նա կանգ առաւ սարսափած: Սպանիչ ձայնը դարձեալ լսուեց, բայց այս անգամ այն աստիճան յուզիչ, այն աստիճան աղիոզորմ, որ իմ երակներին մէջ արիւնը կանգ առաւ, երկիւղը պաշարեց ինձ:

— Որդի, մի՛թէ այս անգամ էլ դու ունիչ չես լսում, չէ որ դու լաւ լսողութիւն ունես:

— Հայր, լսում եմ, բայց մարդու չէ այդ ձայնը. ո՞վ գիտէ որ այրում աղուէսն է սրտացաւ կպել, կաղկանձում է ցաւից, չէ որ աղուէսները յաճախ են սրտացաւ

լինում: Շտապենք, հայր, քամին է ոռնում, գուցե գայլերն են մոնչում, աղուէսն է կաղկանձում: Դ՛հ մի մարդկային շունչ չը կայ այս կողմերում: Հտապենք տուն հասնենք, բուքը դառնում է ահաւոր մեղ համար:

«Եւ ես խաբեցի իմ հարազատ ծնողին և մենք յետ դարձանք տուն: Միւս օրը յայտնի եղաւ, որ այնտեղ ձորակում գայլերի կատաղութեանը զոհ է գնացել մի ուշացած ճանապարհորդ:

«Սարսափելի լուրը շանթահարեց իմ հօրը և նա գայրոյթից ու վշտից անկողին մտաւ: Երկար տեւեց այդ հիւանդութիւնը, երբ մահը մօտենում էր, այն ժամանակ նա կանչեց ինձ և ասաց.

— Ես մեռնում եմ, լսիր: այսքան գարուն էր բուրել իմ գլխով, դեռ երբէք իմ ականջին հասած թշուառի ձայնն անօգուտ չէր անցել. և որովհետեւ իմ կեանքի վերջալուսին դու ինձ գործել տուիր այս մեծ ոճիրը, որովհետեւ ակամայ մեղսակից դարձրիր ինձ չարին, որպէսզի մի անմեղ զոհ գնայ, ուստի ես նզովում եմ քեզ: Ապրիր դարեր, եթէ հնար է, բայց թափառական և անհանգիստ չըլիր աշխարհի վրայ՝ ոչ մի տեղ կայան, հանգիստ չը գտնելով: Չար է աշխարհը և արցունքն առատ, թափառիր անվերջ այդ արցունքների ու թշուառութեան մէջ և երբ գտնես մի դժբախտ, արտասուող, մնա նրա մօտ, սրբիր արցունքը և առնձ անցիր, փրկուր ինքանոր թշուառներ, ուրիշ արտասուողներ և դարձեալ սրբիր: Այսպէս շարունակիր քո ընթացքն անվերջ, մինչև որ աշխարհը խղճայ քեզ, մինչև որ մի գթասիրտ քեզ իր յարկի տակ ապաստան չնորհի: Իսկ մինչև այդ իմ ստուերն էլ թափառական և անհանգիստ կը մնայ երկրի վրայ և իմ ոսկորներն էլ կը դողան գերեզմանում: Ես կը հանգստանում, երբ որ կը կատարուի իմ բոլոր ասածը:

«Քիչ օրից յետոյ հայրս վախճանուեց և ես իմ մեծ

յանցանքը քաւելու համար այն օրից մինչև այսօր թափառում եմ երկրից երկիր։

«Օ՛հ, չար է աշխարհը, ծերունի։ Շատ սրտեր տեսայ վէրքերով պատած, սպեղանի դրի այդ վէրքերի վըրայ։ Արտասուք տեսայ, դառն արտասուքներ հեղեղի պէս, մնացի, իմ ձեռքով սրբեցի այդ արտասուքները։ Թշուառներ տեսայ, խեղճ անգործներ տեսայ հալածուած հզօրներից, իմ բազուկը տուի նրանց։ Այրիներ տեսայ անտէր մնացած իրանց որբերի հետ, նրանց համար աշխատեցի և սովից փրկեցի։ Եւ ի՞նչ, ամեն տեղ մարդիկ երբ այլևս ինձ կարօտ չէին, երբ ազատուում էին ծանր վիճակից, դարձնում էին ինձանից երեսները և ես հալածւում էի անվերջ, ապաստան չը գտնելով և ոչ մի յարկի տակ։ Հօրս անէծքն ինձ ուղեկցում էր, ոչ ոք չէր ասում կիսենք այս թշուառի բռնի ծանրութիւնը, մասնակից լինէնք նրա ցաւերին, հարցնենք, թէ ինչո՞ւ է այս տխրութեան թանձր քօղը նրա երեսին, ինչո՞ւ ժպիտն ու ցնծութիւնը նրան երբէք բաժին չեն դառնում։ Ո՞վ է սա, որտեղից է գալիս և ինչո՞ւ է յանձն առել այս ահաւոր պարտքը՝ սրբելու օտարի արցունքը, ամօրելու ուրիշի ցաւերը։

«Ո՛հ, ո՛չ ոք, ո՛չ ոք. ընդհակառակն ամեն տեղ ես գտնում էի օգնութեան կարօտ խեղճեր և կամ մոռացկոտ աներախտագէտ երջանիկներ։ Քանի՜քանի տեղ իրանց համար կրած տանջանքներից յետոյ մարդիկ գլուխում էին, որ ես աւելորդ հաց եմ ուտում։ Այսքան տարիներից յետոյ առաջին անգամն է, որ մի մարդ խղճում է ինձ, առաջին անգամն է, որ ինձ վերջապէս մի ապաստան է առաջարկւում։ Ուրեմն ես կարող եմ մնալ։ Այսպէս է եղել հօրս վերջին կամքը, այսօր նրա ստուերն ու ոսկորներն էլ հանգիստ կը ստանան։ Ես մնում եմ։

V

Ծեր նահապետը սաստիկ ուրախացաւ: Կանչեց իր բոլոր որդիներին և ասաց նրանց.

— Լսեցէք, որդիք, ես ծեր եմ և իմ օրերը համարուած են արդէն, կ'ուզէի մահիցս առաջ յայտնել ձեզ իմ վերջին կամքը: Այս օտարականն այսուհետեւ ձեր եղբայրն է և այն ձեր աւագ եղբայրը. փոխանակ իր այնքան ծառայութիւնների կը տաք նրան ձեզ հաւասար բաժին իմ մահից յետոյ: Նրան լսեցէք, նրան հընազանդուեցէք, ինչպէս ձեր մեծ եղբօրը, որ գնաց կորաւ:

Որդիները լսեցին լռութեամբ, բայց նրանց սրտերում խուլ դժգոհութիւն բարձրացաւ: Նրանք սիրում էին օտարականին, քանի համոզուած էին, որ նա վերջի վերջոյ պէտք է հեռանայ, գնայ, բայց երբ հայրը նրան որդեգրեց, երբ իրանց բաժինին նոր ընկեր յայտնուեց, ամեն մէկը բուռն ատելութեամբ լցուեց դէպի օտարականը. ոչ ոք չէր կամենում նրան հաւասար ընկեր ճանաչել: Նեղ օրերից ազատուած էին, և այդ օրերը մոռացութեան էին տրուած:

Եւ նոյն գիշերը շահախնդրութեամբ կուրացած, նրանք խեղդեցին իրանց մէջ առաքինութեան ձայնը և սև ապերախութեան գարշելի գործ կատարեցին:

Կէս գիշեր էր. իւրաքանչիւրն իր պահպանութեան յանձնուած արտի մօտ նստած, հսկում էր դէզերին: Յանկարծ օտարականը վառեց իր խարոյկը՝ իբր վտանգի նշան: Աւազակների մի ստուար խումբ յատկապէս նրա վրայ էր գալիս: Բոցերը բարձրացան, չրջակայքը լուսաւորուեց, բայց այս անգամ ոչ ոք տեղից չը շարժուեց: Մենակ մնաց նա, ով այնքան ժամանակ իր կեանքի գնով պաշտպանել էր նրանց: Թշնամիները մօտենում էին, բայց օգնութեան եկող չը կար: Օտարականը ձգեց խարոյկի մէջ ցորենի խրձեր, գարձեալ

մարդ չեկաւ. աւագակներն այժմ արդէն խիստ մօտ էին: Նա այն ժամանակ յուսահատուած կրակ տուեց մի ամբողջ դէզ և ահագին հրդեհը լուսաւորեց ողջ շրջակայքը: Նրա ճառագայթները հասաւ մինչև տուն և ծերունին ապշած դուրս եկաւ նայելու ահաւոր հրդեհին, որ այնքան չարագուշակ էր: Սակայն դէզի ահագին հրդեհն էլ չօգնեց. եղբայրներից ոչ ոք տեղից չը շարժուեց:

Աւագակներին էլ հէնց այդ էր հարկաւոր. նրանք վաղուց էին աշխատում մէջտեղից վերցնել այս վտանգաւոր հակառակորդին, յուսալով՝ այնուհետև կրկին տէր լինել երկրին: Նրանք խմբով վրայ հասան ու բռնեցին նրան, կապոտեցին ու տարան: Զարմանալի բան, անմիջապէս դէպքից յետոյ եղբայրները զգացին, թէ ինչ ծանր սխալ գործեցին, նրանք զգացին իրանց միայնութիւնն ու անզօրութիւնը, զգացին որ այսուհետև էլ չեն կարող առաջուայ պէս դէմ դնել թշնամիներին, այս բոլորն զգացին, բայց արդէն ուշ էր: Ճարները կտրած, նրանք որոշեցին անմիջապէս գաղթել, հեռանալ վտանգաւոր վայրերից, քանի ուշ չէ, քանի չեն կողոպտուել: Առաւօտեան նրանք հաղորդեցին իրանց հօրը, աւելացնելով՝ թէ ինչպէս իրանց պաշտպան օտարականը զոհ գնաց թշնամիներին շնորհիւ իր անհոգութեան, որովհետև կրակը չէր վառել: Բայց ծերունին տեսել էր կրակը. նա զգաց, սր որդիները խաբում են և որ մի ծանր ոճիր են գործել, ուստի կոչեց զայրացած.

— Էլ որդի չունեմ. սևահոգի դաւաճաններ, դուք էք մատնել նրան աւագակների ձեռքը, որովհետև դժգոհ էիք, որ նա ձեր բաժնին ընկեր դարձաւ: Հիմա ինձանից: Ուզում էք գաղթել, գաղթեցէք. ես, միայն ես կը մնամ այստեղ, մինչև երկինք ճչալով ձեր ոճիրի մասին և թող ժայռերը ձեր փոխարէն ամօթից ճաքեն: Ես կը մնամ այստեղ, ուր ապրել են իմ նախնիքը, ուր նրանց գերեզմաններն է, եթէ մինչև իսկ այս լեռը

գլխիս փուլ գայ: Իսկ հիմա ես կ'երթամ փնտրելու ձեր զոհին, մեռած կամ կենդանի. գայլերի, գազանների մէջ կը փնտրեմ, դուցէ նրանք ձեզանից ողորմած լինեն: Ես կ'երթամ աւազակների ոտները կ'ընկնեմ, կ'աղերսեմ, որ յետ տան ինձ իմ իսկական զաւակին, որ խղճան իմ ծերութեանը, խնայեն այս ճերմակ մազերին, որոնց դուք չը խնայեցիք: Անիծուիք դուք, հազար անգամ անիծուիք: Փոփաւ արի, տուն, վա՛ր իջիր, յարկ, դու պղծուեցիր, դու չարութեան, դաւաճանութեան բուն դարձար, էլ դժուար է ապրել քո տակ:

Եւ նա թողեց տուն ու ընտանիքը և դողդոջուն բայերով դուրս գնաց դէպի Մասսի ժայռերն ու ձորերը: Սպիտակ-Ջրի ափին հասնելով, նա կանգնեց ու կանչեց:

— Գետ, ասա, ո՛ւր է իմ որդին, ո՛ր այրի մէջ է, չէ՞ դու նրանց տակից ես հոսում: Շատ տարի առաջ քո այս ափերով գնաց մէկը, դու տեսար և լուռ կացար, այն օրը հոսում էիր հանդարտ ու խորհրդաւոր. այն թո՛ղ քեզ լինի, ասա՛ ո՛ւր է իմ այս երկրորդ որդին: Ժայռեր, ձորեր, դ՛ուր խօսեցէք, պատմեցէք, պատմեցէք ինձ, ո՛ւր է իմ կտրիճը, դաւաճանութեան, ապերախտութեան այդ անմեղ զոհը:

Լուռ էր լեռը, լուռ էին ժայռերն ու ձորերը, լուռ հոսում էր գիտակը հանդարտ ճղփացնելով իր վճիռ ջրերը: Քամին փչում էր լեռան կատարից, հողմահարում ծերի ճերմակ մազերն ու միրուքը, բայց նա շարունակում էր գնալ անընդհատ, փնտրել անդադար: Վրայ հասաւ գիշերը, սև, սրտաճաք գիշեր. ամեն մի ժայռը, ամեն մի ծառը մի-մի հրէշի կերպարանք առան, բայց ծերը շարունակում էր իր ընթացքը, անդադար կոչելով «որդի՛ս, որդի՛ս» և արձագանքը հազար ձայներով կըրկնում էր այդ ձայնը:

Նա բարձրացաւ դէպի սարը, վերելքը ծանր էր, բայց այնտեղ վերեւում նա այրեր գիտէր, այնտեղ էր գնում: Մերթ չանդռտում էր, մերթ սողում, մերթ գլոր-

ւում ընկնում էր, կրկին բարձրանում, դարձեալ շարունակում և անդադար կոչում՝ «որդիս, որդիս»։ Յանկարծ իրանից ոչ հեռու մի ձայն պատասխանեց.

— Այստեղ եմ, հայր:

Ծերը գտաւ իր փնտրածը. մի ծայռի եզրին յենուած կանգնած էր օտարականը:

— Է՛հ, որդիս, եկ, իմ միակ հարազատը. ուրեմն դու կենդանի ես, ուրեմն աւազակներն աւելի գթօտ են եղել, քան իմ որդիները, որոնց դու այնքան ժամանակ եղբայր եղար:

Սակայն տեսնելով՝ որ նա չէ շարժւում տեղից, ինքը ծերը առաջացաւ և փարեց նրա պարանոցով:

— Գնանք, որդի, գնանք հեռանանք այստեղից շուտով:

— Ձեմ կարող, հայր, ո՛հ, էլ չեմ կարող. իմը վերջացաւ, ես այլ ևս ոչինչ չունեմ աշխարհի հետ. ես էլ այս աշխարհից չեմ:

Ծերունին զարմացած լսում էր, բայց չէր հասկանում:

— Դու զայրացած ես, ես այդ հասկանում եմ, թող այդ, իսկ այժմ բռնիր ինձ և իջնենք շուտով:

— Խեղճ հայր, գիշեր է և դու երեւի չես տեսնում, թէ աւազակները ինչ գնով են խնայել իմ կեանքը: Ես կոյր եմ, հայր, յաւիտենական խաւարն է պատել աչքերս:

— Երկիւնք, ճշաց ծերունին, կուրացրել են իմ դաւակին և Մեծ-Ոգին այդ թոյլ է տուել. նա նայել է Երից, ինչպէս կուրանում է առաքինութիւնը:

— Էլ մի վրդովուիր, հայր, իզուր է այդ բոլորը՝ աւազակները մեղաւոր չեն. շատ տարիներ է, ինչ ես ծում էի նրանց. աշխարհը կռիւ է, ամեն կենդանապրօւստի, իր գլխի ճարն է տեսնում, աւազակ-իրանց հոգսը հոգացին: Ես նրանց ձեռն ընկայ օր որդիների, որոնք ինձ մենակ թողին. չարը

յաղթանակեց: Նրանք տարան ինձ, դատ ու դատաստան արին, գիտես, չարերն էլ իրանց դատաստանն ունեն, և որոշեցին ինձ կուրացնել: Երկու փայտերի խանձուած ծայրերը բաւական էին երկու լոյս յաւիտեան մարելու համար: Ձէ, հայր, ես այժմ զգում եմ, հզօր է չարը, քանի նա իր աջակիցներն ունէ նոյն իսկ իր զոհերի մէջ:

— Անէ՛ծք, անէ՛ծք իմ որդիներին: Ծերութեանս օրերում երբ մէկը պիտի ինձ առաջնորդէր, ես եմ ստիպուած առաջնորդ լինել այդ մէկին: Բռնիր իմ ձեռքից և ես այսուհետև կը լինեմ քեզ առաջնորդ: Եթէ քո վրայ ծանրանում էր հօրդ անէ՛ծքը, դու այն քաւեցիր զարհուրելի զոհով, բայց ինձ վրայ տակաւին ծանրանում է որդուս դէմ գործած յանցանքի ծանրութիւնը, այն իմ ազնիւ, կտրիճ որդու, իմ արժանաւոր զաւակի, որի կորստեան ես պատճառ եղայ շատ տարիներ առաջ. երևի այդ մեղքն է, որ այժմ քաւում եմ: Ո՛հ, ես հալածեցի նրան իմ տնից իր երեխայի և կնոջ յետ, որովհետև նա առաջինն էր, որ ինձանից գործի, կռուի առաքինութիւն պահանջեց:

— Խեղճ ծերունի, պինդ գրկիր այժմ քո թոռանը, այդ թշուառ որդիդ իմ հայրն է եղել, նրա անէ՛ծքն էր ծանրանում վրաս: Ո՛հ, նա ինձ պատմել էր քանի-քանի անգամ, որ ինքը հայրենի տնից աքսորուած, հօրից հալածուած մէկն է Մեծ Լոսան ստորոտից շատ տարիներ առաջ: Առաջին օրից իմ սիրտը վկայում էր, որ ես իմ հայրենի տանն եմ, բայց լուռ էի:

— Ա՛հ, խլացէք ականջներ, այս ինչ եմ լսում: Եմ թոռը, իմ զաւակը կոյր. կոյր դարձած իմ իսկ որդիների ձեռքով. ո՛հ, սրբան սև եղաւ իմ ճակատագիրը: Էլ որդի չունեմ, այս մի հատիկն է, այն էլ կոյր: Դէհ, բռնիր, որդի, այս թուլացած ձեռքս դեռ այնքան ոյժ ունէ, և հետևիւր ինձ: Մենք կը շրջենք երկրից երկիր և կը պատմենք, եթէ կարող ենք, մեր անպատմելի

ցաւը՝ Թո՛ղ խեղճութիւնն ու սե ապերախտութիւնը մեզ հետ միասին աշխարհին ի տես գնան և թո՛ղ նրանց զարհուրելի պատկերից չար աշխարհը դողայ, սարսըռի։ Առաքինութիւնը կուրացած՝ ոճրագործ և ապերախտ ձեռներով, ծեր ալիքներն անարգուած զաւակներէց. թո՛ղ այս մեծ ոճիրի պատմութիւնն աշխարհի սեփականութիւն դառնայ։ Գնանք, հեռանանք այս տխուր վայրերից, և թո՛ղ չոր անապատ դառնայ այս լեռը, օձերի և գազանների բնակարան լինի, բանի որ այստեղ այսքան ծանր ոճիրներ գործուեցին։

— Չէ, հայր, ներիր ինձ, ես էլ չեմ կարող աշխարհում շրջել, արդէն ես անպէտք եմ նրա համար։ Էլ չեմ կարող աշխարհի ո՛չ մի ցաւին դարման տանել. չար է աշխարհը, բայց և թշուառ է, ապերախտ է, բայց կարօտ գլխութեան։ Սէր ու գութ է հարկաւոր անգութ աշխարհին, զոհեր են հարկաւոր նրան փրկելու. մնաս բարով։

Եւ նա ձգեց իրան լեռան բարձրութիւնից դէպի վայր, դէպի անդունդը։ Թշուառ ձերունին մեկնեց ձեռները, առաջ ձգուեց նրան բռնելու, բայց սարսափից քար կտրուեց, մնաց երկու ձեռները տարածած, բերանը լայն բացած, դէմքին սարսափի արտայայտութիւնը պաղած, մնացած յաւիտեան։ Իսկ թողը անդունդի վրայ մի պտոյտ գործեց, բայց չընկաւ վայր, այլ մի կտոր սպիտակ ամպ դարձաւ և բարձրացաւ նստեց Մասսի կատարին՝ ճերմակ, քնքոյշ, թափանցիկ։

Լուսանում էր։ Թռչունները տեսան այդ բոլորը։ Նոյն ժամին նրանք իրանց ճերմակ թևերը թափ տուին, ձգուեցին դէպի վեր, ասես ուզում էին ճերմակ ամպի հետ գնալ դէպի լեռան կատարը և այնտեղից էլ դէպի անհունութիւն։ Սակայն կարճ ժամանակից յետոյ նրանք ցած եկան այնտեղ, որտեղից բարձրացել էին. բայց էլ

սպիտակ չէին, նրանց թևերն այժմ սեւ էր, ինչպէս մռայլ գիշեր, մէջքերն ու կուրծքը բաց-արնագոյն և իրանք տխուր, մռայլ։ Նրանք սեւ հագան այն օրուանից յետոյ։

Ծերի որդիները, որոնք հեռեւել էին իրանց հօրը հեռուից, տեսան այդ բոլորը և սարսափով բռնուած յետ փախան և տուն ու տեղ թողնելով իրանց ընտանիքներով գաղթեցին և ցրիւ եկան զանազան երկիրներ։

Մասիան էլ մէկէն անապատ կտրուեց, ասես, դիւթական գաւազանի շարժումով. կեանքն ու բուսականութիւնը յանկարծ դադարեց այնտեղ։ Լռեց ջրերի կարկաչիւնը, փտակները կորան լեռան անդունդներում, խուլ դղրդին բարձրացնելով, ժայռերը մնացին մերկ ու խանձուած, կէսօրուայ տօթը միջանի օրում՝ չորացրեց խոտերն ու ծաղիկները, և վարից հոսող Սպիտակ-Ջուրը սեւացաւ, մռայլուեց և այն օրուանից նրան Սև-Ջուր կոչեցին։

Այդ չարաբաստիկ օրից սկսած դարեր են գլորուում դարերի ետևից և ահաւոր, ամայի ու մռայլ է մնում Մասիա սարը։

Երբ չարը խիստ է զօրանում աշխարհում, երաշտը խանձում, ոչնչացնում է ցանքսերը՝ սով սպառնալով, երբ հազարաւոր չորացած բազուկներ երկինք են ուղղում՝ ցօղի կաթիլներ աղերսելով, մարած աչքերը Մասի կատարին են նայում՝ ամպի մի պատառ փրկութեամբ, այն ժամանակ նոյն ճերմակ ամպիկը յանկարծ լոյս է ընկնում կապոյտ եթերից և հովի թևերի վրայով մեղմիկ սահում է և քնքշաբար նստում լեռան կատարին, գլխով հայեացք է ձգում տառապող, պապակուած երկրի վրայ և նրանից յետոյ միայն դալիս են խոշոր ամպերը, թափւում է անձրևը, ոռոգում դաշտերը, ձերմակ ամպիկը երկնքի ողորմութեան բանբերն է։

Բայց երբ մօրեխն է իջնում երկրի վրայ, ոչնչացնում է ցորենի արտերը, այն ժամանակ սգաւոր թըռչուններն են ցած գալիս սարից և ոչնչացնում, կոտորում մօրեխներին և երկիրն ազատում սովից: Նրանց թևերը տակաւին սև են, նրանց կուրծքն ու թիկունքը դեռ բոսորային է. նրանք տակաւին սգաւոր են:

Եւ քանի իշխում է չարիքն աշխարհում, ասում են, նրանք սգաւոր կը փնան և Մասիս սարը մնալ, անհամբոյր ու չոր, իսկ Սև-Ջուր կը հոսի սև ու պղտոր:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ